

روایت یک آموزشگاه حرفه‌ای که با حمایت مالی شرکت نفت توسعه یافت و این روزها جا دارد نامش در فهرست آثار ملی ایران ثبت شود

آغاز راهی متفاوت برای بچه مهندس های مشهد

تعدادی از هنرجویان هنرستان صنعتی سیدجمال‌الدین اسدآبادی در سال ۱۳۴۷ خورشیدی

سیده نعیمه زینبی | «مدرسه ماندگار» عنوانی است که شورای عالی آموزش وپرورش به مدرسی با تاریخ، هویت و معماری خاص، دانش‌آموختگان برجسته، فعالیت‌های ارزشمند و رتبه‌های برتر اعطا می‌کند. تاکنون ۴۸مدرسه در ایران چنین عنوانی را کسب کرده‌اند که مدرسه سیدجمال‌الدین اسدآبادی در خیابان نخریسی مشهد، یکی از آن‌هاست.

برای درک سابقه تأسیس این مدرسه ماندگار، باید به حدود هفتاد سال پیش بازگردیم؛ زمانی که صحبت از تغییر دوره آموزش‌های فنی و حرفه‌ای به دو دوره سه ساله شد و قرار بود از دل این تغییر، اتفاقی مبارک رقم بخورد. سال ۱۳۳۷ خورشیدی، نخستین دوره آموزش‌های حرفه‌ای آغاز شد و هنرجویان می‌بایست در آموزشگاه حرفه‌ای مشهد تحصیل کنند و سپس دوره دوم را در هنرستان صنعتی مشهد (شهید بهشتی کنونی) در میدان تقی‌آباد بگذرانند. با نگاهی به روزنامه‌ها و اخبار، می‌توان ردپای تأسیس آموزشگاه حرفه‌ای مشهد را یافت و با پیگیری آن، روند شکل‌گیری و تبدیلیش به یک هنرستان شاخص و ماندگار را شناخت.

نمایی از سردر هنرستان سید جمال‌الدین اسد آبادی در خیابان نخریسی

هنرجو پذیرفته شده‌اند، ظاهرا در آن سال پنج رشته بنایی، درودگری، فلزکاری، اتومکانیک و برق فعال هستند.

● هنرستان، از دربه‌دری تا ماندگاری
این آموزشگاه ابتدا در ساختمانی اجاره‌ای در کوچه شجاع‌التولیه، روبه‌روی اداره کل آموزش و پرورش، شروع به کار می‌کند. ساختمان دو طبقه‌است و در طبقه همکف آن کار اداری انجام می‌شود و طبقه اول به کلاس و کارگاه اختصاص دارد. چهار معلم نیز امور آموزشی را بر عهده دارند.
از شرح این ساختمان معلوم است که این فضای استیجاری پاسخ‌گوی نیازهای آموزشی نبوده است و به همین دلیل در سال دوم به ساختمان دیگری در خیابان دانش و نزدیک به دبیرستان فردوسی انتقال می‌یابد و دو سال در همان مکان می‌ماند. کمبود جا بازم محض اصلی ساختمان است و آموزشگاه سه دربند مغازه را برای آموزشگاه‌های کارگاهی مانند اتومکانیک اجاره می‌کند. در همین سال‌هاست که تکاپو برای یافتن زمینی بزرگ مقیاس برای ساختمان هنرستان، اداره فرهنگ را به زمین روبه‌روی کارخانه نخریسی می‌رساند.
ظاهرا این زمین به اداره گمرک تعلق دارد.
احمد خاتمیان فراز نخستین کارکنان هنرستان، در این باره می‌گوید: «پس از اقدام به احداث ساختمان هنرستان دفتر و عوارض گمرک و همچنین دروازه ورودی شهر تخریب شد. دبستان سمت راست درب ورودی هنرستان تخلیه و در اختیار آموزشگاه حرفه‌ای قرار داده شد و کلاس‌ها در همین ساختمان شروع به کار کرد.» طبق تحقیقات ایرج آقاملائی، نویسنده کتاب مدرسه ماندگار، دبستان مولوی جنب اداره گمرک بوده و مردادماه سال ۱۳۴۰ طبق دستور آموزش و پرورش برای ایجاد فضایی بزرگ‌تر در اختیار هنرستان قرار می‌گیرد. ظاهرا این ساختمان همچنان در بخش شمالی هنرستان

● افتتاح یک هنرستان، دریچه‌ای رو به آینده
ورق زدن روزنامه‌های آن زمان، منبعی جسته وگرفته، اما مناسب از پاره‌ای اتفاقات است که وقتی به یکدیگر گره می‌خورند، آموزشگاه فنی و حرفه‌ای مشهد از دل آن‌ها به شهرمان قدم می‌گذارد و پذیرای فن‌آموزان و هنرآموزان مشهدی می‌شود.
۱۴ آبان‌ماه سال ۱۳۳۷ روزنامه آفتاب شرق در خبری چند خطی از افتتاح قریب الوقوع یک آموزشگاه فنی و حرفه‌ای خبر می‌دهد. همین روزنامه حدود یک ماه بعد، در ۱۳ آذرماه، درباره این آموزشگاه چنین گزارش می‌دهد: «آقای مهندس تبریزی رئیس هنرستان صنعتی پسران امروز به خبرنگار ما اظهار داشت آموزشگاه حرفه هنرستان که دارای ۲۵ رشته خواهد بود در رشته‌های فلزکاری، مکانیک، اتوموبیل (منظور مکانیک است)، درودگری، ماشین‌نویسی و عکاسی ثبت‌نام نموده‌اند و برای پنج رشته هفته‌آینده فعالیت خود را آغاز می‌نماید.» روزنامه خراسان هم در این باره می‌نویسد: «به منظور پیشرفت تعلیمات حرفه‌ای صنعتی در مدارس از این پس قرار است مدارس حرفه‌ای متعددی در نقاط مختلف کشور تشکیل شود و اولین آموزشگاه حرفه‌ای مشهد که مقدمات آن فراهم شده از روز دوشنبه هجدهم آذرماه در کوچه شجاع‌التولیه روبه‌روی بیمارستان شاه‌رضارما شروع به کار خواهد کرد.»
ریاست این آموزشگاه به احمد سروقدی، از معلمان فنی‌کار آرموده و باتجربه‌ای زمان مشهد، واگذار می‌شود، کسی که وجود مدرسه حرفه‌ای مشهد به نوعی حاصل تلاش‌های اوست.
افتتاح رسمی آموزشگاه حرفه‌ای در نیمه‌دی‌ماه سال ۱۳۳۷ اتفاق می‌افتد. جریده آفتاب شرق توضیح می‌دهد: «بر اثر اقداماتی که به عمل آمده بود، مقرر شد آموزشگاه حرفه‌ای در مشهد تأسیس شود... این آموزشگاه افتتاح گردید و رسماً مشغول به کار شد.»

● استقبالی بی‌نظیر از صنعت

آن ایام، سروقدی در مراسم افتتاحیه درباره این آموزشگاه توضیحاتی به مسئولان ارائه می‌دهد: «هدف از تأسیس آموزشگاه حرفه‌ای در سراسر کشور تربیت کارگرفنی و متخصص حرف مختلف می‌باشد که پس از پایان دوره سه‌ساله آموزشگاه فارغ‌التحصیلان به‌خذگواهینامه‌نائل گردیده و می‌توانند در رشته تحصیل خود به شغل آزاد مشغول گردند. در صورت ادامه تحصیل باید گواه سیکل اول دبیرستان را اخذ نمایند.»
به ظاهری در نخستین سال تأسیس، ۱۶۸ نفر در این آموزشگاه ثبت‌نام می‌کنند و امکانات کم در آموزشگاه مانع از پذیرش بیشتر هنرجویان است. سال دوم رشته‌ها به چهار رشته تقلیل پیدا می‌کند و گویا عکاسی و ماشین‌نویسی از دور رقابت حذف شد. جای خود را به درودگری می‌دهد.
بررسی روزنامه‌ها و اسناد نشان می‌دهد که تعداد افراد متقاضی همیشه بیش از پذیرفته‌شدگان بوده است و همین موضوع باعث می‌شده ثبت‌نام در این آموزشگاه‌ها با سدی به نام آزمون ورودی همراه باشد. استقبال از ثبت‌نام در آموزشگاه حرفه‌ای در سال دوم و سوم تأسیس این آموزشگاه قابل توجه است. روزنامه آفتاب شرق در ۲۰ شهریورماه سال ۱۳۳۹ در این باره می‌نویسد: «امتحانات ورودی آموزشگاه حرفه‌ای سه روز قبل با شرکت ۲۵۰ نفر داوطلب در محل آموزشگاه انجام گردیده و پس از تصحیح اوراق امتحانی هشتاد نفر هنرجو که نمرات بیشتری آورده بودند انتخاب گردید.» مرحوم سروقدی در گزارشی که در ۲۰ مهرماه سال ۱۳۳۹ منتشر می‌شود، چنین آماری را ارائه می‌دهد: «امسال در این آموزشگاه ۴۵۰ هنرجو در ۱۶ کلاس درس می‌خوانند. این آموزشگاه ۳۲ کارمند و ۴ میلیون ریال بودجه دارد.» سروقدی همچنین می‌گوید سال ۱۳۳۹ در میان ۶۰۰ داوطلب، تعداد ۲۵۰ نفر

روزنامه خراسان در آن ایام چنین گزارش می‌دهد: «فرخ رو پارسا وزیر آموزش و پرورش می‌فرماید که برای آغاز عملیات ساختمانی بنای جدید هنرستان صنعتی در محل هنرستان برپا گردیده حضور یافت...»

۲۷ اردیبهشت‌ماه کلنگ توسعه زده می‌شود تا در مدت یک سال ساختمان‌های جدید ساخته شوند. جریده خراسان در این باره می‌نویسد: «با اجرای این طرح ساختمان‌های کارگاه‌های الکترونیک، اتومکانیک، کلاس‌های درس، آزمایشگاه، سالن نقشه‌کشی و آمفی‌تئاتر به ظرفیت ۵۰۰ نفر و ساختمان اداری با زیربنای ۵۲۸۳ متر به ساختمان‌های هنرستان افزوده می‌شود. بنای مذکور با اعتبار ۵۰ میلیون ریال با آخرین وسائل مدرن تهویه مطبوع و تجهیز کارگاه‌ها و ابنیه مجهز خواهد شد.»

طبق این گزارش، با ساخت این ساختمان‌ها زیربنا سه برابر و تعداد هنرجویان در دو نوبت شب و روز چهار برابر افزایش می‌یابد. البته وقفه در کار ساختمانی و بدعهدی پیمانکار باعث می‌شود این بخش از هنرستان در سال تحصیلی ۵۳-۵۴ به بهره‌برداری نرسد. ظاهرا در این بازه زمانی مقدار زیادی تجهیزات از تریش خریداری می‌شود، اما به خاطر آماده نشدن ساختمان، جایی برای نصب و نگهداری آن‌ها وجود ندارد. قسمتی از این تجهیزات حتی تا بعد از انقلاب بلااستفاده می‌ماند و پس از آن توسط دبیران فنی هنرستان نصب می‌شود و بعضی از تجهیزات باقی‌مانده به آموزشکده‌های دیگر، مانند شهید محمد منتظری، برده می‌شود. طبق اقوال کارکنان وقت هنرستان، این ساختمان‌ها بالاخره در سال ۱۳۵۵ به پایان می‌رسد و به چرخه آموزش می‌پیوندد.

● نیشخند تغییرات به هویت هنرستان

کارگاه‌های اولیه هنرستان که غرب و جنوب غربی هنرستان در دو ردیف موازی قرار دارند همان ساختمان‌هایی است که سال ۱۳۴۰ آجر به آجر متولد می‌شوند. اکنون بخش‌هایی از این کارگاه‌ها از جمله کارگاه اولیه برق جنب کارگاه سرامیک تخریب و کارگاه جنب آن نیز به انباری تبدیل شده است. بخش دیگری که بین کارگاه صنایع چوب و صنایع فلز واقع شده نیز تخریب و به کارگاه ساختمان تبدیل شده است. این ساخت‌وسازهای غیر اصولی به یکپارچگی این بخش تقریباً شصت و پنج ساله آسیب زده است تا مانعی برای ثبت تاریخی این بنای ارزشمند باشد.

شجریان رئیس هنرستان در سال ۱۳۹۸ در مصاحبه با آقاملائی، پژوهشگر حوزه تاریخ، گفته است: «کارشناسان میراث برای ثبت تاریخی این بنا مراجعه کردند و پس از کارشناسی یکی از موانع ثبت تاریخی آن را همین کارگاه جدیدالتأسیس رشته ساختمان دانستند که فضا را از حالت اولیه این ساختمان به مبلغ ده میلیون ریال از طرف شرکت نفت تأمین شده است و ساختمان ۱۷ طی ۷۵ روز ساخته خواهد شد. زمین آموزشگاه ۱۷ هزار متر مربع مساحت دارد و ۳ هزار متر مربع زیربنا خواهد داشت.» طبق گزارش دیگری از این روزنامه، ظاهرا آلمان غربی نیز در ساخت این هنرستان مشارکت داشته است.

● افزایش پذیرش و توسعه ساختمان

سال ۱۳۵۲ نظام آموزشی کشور عوض می‌شود و رشته‌ای به نام صنعت در کنار ریاضی، طبیعی و علوم انسانی قرار می‌گیرد. رشته صنعت پذیرای دانش‌آموزان علاقه‌مند به فنون است و مشتاقان باید در هنرستان‌های فنی مشغول به تحصیل شوند. اما آنچه معلوم است، هنرستان حرفه‌ای پاسخ‌گوی تعداد زیاد متقاضیان نیست. به همین دلیل مسئولان تصمیم می‌گیرند هنرستان حرفه‌ای مشهد توسعه یابد تا مقدمات راه‌اندازی رشته صنعت فراهم شود.

دربار در باط مر نجابه که یادگار عهد صفوی است

شب نشینی با کهکشان در یک کاروان سرا

هادی‌دقیق| برخی راه‌های باستانی گاهی در میانه زمان، راهشان را گم می‌کنند و چندین سال که استفاده می‌شوند، فراموش می‌شوند و بعد از مدتی چند متر یا کیلومتر آن طرف‌تر برای خودشان مسیر بازمی‌کنند. این اتفاق در کوهستان‌های ایران به ندرت می‌افتد اما در دشت و کویر تا دلمان بخواهد، افتاده است. شاید دلیل اصلی‌اش این باشد که دشت و کویر آن قدر زمین در اختیار آدم می‌گذارد که اگر جاده‌ای خراب شود یا روزی روزگاری یکی بیاید و بگوید این جاده دور است و از آن سو نزدیک‌تر می‌شود، عوض کردن مسیر چندان مشکل نباشد. ما متأسفانه معمولاً به دلیل اصلی این تغییر مسیرها پی نمی‌بریم. اما بنا به شواهد، می‌شود با حدس و گمان به برخی علت‌ها رسید. شاید خراب بودن یا ناامن بودن مسیر، از رونق افتادن یک آبادی، تغییرات اقلیمی مثل خشک‌سالی و... را بشود جزو دلایل این جابه‌جایی‌ها دانست.

یکی از این دست جاده‌ها، جاده‌ای مربوط به دوره صفویه است. در جنوب گرمسار و بر دامنه‌های شمالی ارتفاعات سیاه‌کوه و شمال شرقی دریاچه نمک که مسیر باستانی اصفهان به خراسان است، جاده‌ای دست‌ساز و معروف به سنگ‌فرش هست که در زمان صفویان برای سهولت تردد کاروانیان در کویر احداث شده است. این جاده هم برای دسترسی اصفهان به شمال ایران و آن‌سوی دماوند استفاده می‌شده، هم محل گذر کاروان‌های خراسان به اصفهان و برعکس بوده است. با همه این‌ها، جدا از اهمیت تجاری، از نظر راهبردی و شاید سیاسی نیز برای صفویان مهم بوده است. پهنای این جاده، چهارینچ متر بیشتر نیست و بخش میانی آن برجسته و دو طرفش شیب‌دار است. این جاده سنگ‌فرش شده که امروز تقریباً چیزی از آن باقی‌نمانده است، سر راهش چند کاروان‌سرای زیبا و مهم دوره صفوی قرار دارد. کاروان‌سرای قصر بهرام، عین‌الرشید و مرنجاب، چند بنای بخت‌برگشته‌ای هستند که با تغییر مسیر جاده اصلی، از رونق افتادند و مدت‌ها بود که فقط شن‌کویر به داخل آن‌ها رفت وآمد می‌کرد.

● همسایه کویر نمک و دریای ریگ روان

تیرماه ۱۳۸۴ بخت یکی از این کاروان‌سراها، گشوده و ثبت ملی شد. کاروان‌سرای مرنجاب از روزی که برای خودش جایی در فهرست آثار فرهنگی‌تاریخی ایران باز کرده، پیوسته مرمت و روزبه‌روز، نونوار شده است و امروز درست همان کارکردی را دارد که سیصدچهارصد سال پیش هنگام راه‌اندازی، برایش تعریف شده بود. کاروان‌سرای مرنجاب امروز یک اقامتگاه سنتی تاریخی در دل کویر است. با این تفاوت که دیگر مال بدن بنا استفاده نمی‌شود و مسافران با انواع خودرو آفرود به آنجا می‌روند، مسافرانی که روزگاری به هوای تجارت و انجام امور حکومتی به دل جاده می‌زدند، مدت‌هاست مهمان کاروان‌سرای مرنجاب نیستند و امروز هرکه شب در این اقامتگاه کویری می‌ماند، برای شب‌نشینی با کهکشان و تفریح در شن و ماسه کویر به آنجا می‌رود.

کاروان‌سرای مرنجاب تقریباً در شصت‌کیلومتری شمال شرق کاشان قرار دارد. این منطقه با وجود اینکه از یک‌سو به دریای ریگ روان می‌رسد، در گذشته مثل امروز بی‌آب‌وعلف نبوده و رودهای فصلی و جلگه داشته و پر از درختان تاغ و گز بوده است. همین امروز نیز همچنان قنات‌های اطراف کاروان‌سرا فعال است و یک حوضچه آب شیرین جلوی این کاروان‌سرای کویری است. دریاچه نمک نیز که درست از یک‌کیلومتری شمال کاروان‌سرا آغاز می‌شود، عارضه طبیعی دیگر منطقه است. این منطقه در گذشته جدا از سرسبزی، زیستگاه و چراگاه گونه‌ای آه‌بوده است که متأسفانه دنیای مدرن و سروصدای فزاینده موتور و خودرو، آن‌ها را کیلومترها در دل کویر عقب رانده و به سمت شرق و پارک ملی کویر برده است.

● معماری صفویه

کاروان‌سرای مرنجاب با ظاهری قلعه‌مانند، حیاطی چهارایوانی دارد، نمای بیرونی کاروان‌سرا شبیه دژ است و حتی سراسر قسمت‌های بالایی دیوارها تیرکش تعبیه شده است؛ این تمهیدات برای یک کاروان‌سرای کویری که بسیار دور از آبادی است، ضروری به نظر می‌رسد. کاروان‌سرای مرنجاب هفت برج مدور دارد که در چهار گوشه و وسط سه ضلع بنا هستند. در میانه دیوار ضلع شرقی کاروان‌سرا نیز به جای برج دیدبانی، سردر ورودی قرار دارد. سردر کاروان‌سرای مرنجاب، ایوانی است که از دیوار بنا جلوتر است. پشت این ایوان، هشتی بناست که از آنجا مستقیم به حیاط کاروان‌سرا دسترسی دارد. در مجموع ۲۸ اتاق، دورتادور حیاط را گرفته‌اند که ورودی‌شان ایوانی با طاق جناغی است. همه این اتاق‌ها سه پله از کف کاروان‌سرا بلندترند. پشت این اتاق‌ها اسطبل‌ی دورتادور بنا می‌چرخد، مصالح بنا گچ و آجر و سنگ است، اما آجر عمده‌ترین آن‌هاست. تاجایی‌که حتی پشت‌بام کاروان‌سرا نیز آجرفرش است. در هر ضلع حیاط، یک ایوان قرار دارد. دو ایوان شرقی و غربی از سقف حیاط بلندترند، اما ارتفاع دو ایوان شمالی و جنوبی به اندازه اتاق‌هاست. پشت ایوان غربی، شاه‌نشین کاروان‌سراست. درکل، پلان کاروان‌سرای مرنجاب قرینه‌است و در طراحی آن تزئینات خاصی غیر از رسمی‌بندی و مقرنس‌های ورودی و هشتی و شاه‌نشین دیده نمی‌شود.

کاروان‌سرای مرنجاب سال ۱۰۱۲ هجری قمری در زمان سلطنت شاه عباس یکم ساخته شده است. با توجه به نکات گفته‌شده و همچنین نیروی نظامی و تأمین گفت که یکی از دلایل مهم احداث این کاروان‌سرا، استقرار نیروی نظامی و تأمین امنیت این مسیر بوده است. در دوره قاجاریکی از یایگان منطقه که دولت مرکزی به دنبالش بود، شش ماه در این کاروان‌سرا پناه می‌گیرد. در نتیجه این اتفاق، نیروهای دولتی قاجار در اینجا به‌شدت با او درگیری می‌شوند و رسماً کاروان‌سرا به گلوله بسته می‌شود. این درگیری اسببی جدی به کاروان‌سرا وارد می‌کند و حتی سقف بخشی از آن فرومی‌ریزد. امروز و در پی مرمت‌ها، اثری از این درگیری نیست، اما در گزارش ثبت ملی بنا از آثار گلوله‌ها گفته شده است. این کاروان‌سرا مدتی هم به‌عنوان آغل گوسفندان یکی از اهالی مزرعه مرنجاب، استفاده می‌شده که آن هم از دلایل تخریب بنا بوده است. با وجود این، بخت با کاروان‌سرای مرنجاب، بار و موقعیتش خوب بود که شب مثل بقیه کاروان‌سراهای این مسیر، ویران نشود و به کارکرد تاریخی‌اش بازگردد.

شهریار

شماره ۲۲
۲۲ آذر ۱۴۰۵
۲۸ خرم ۱۴۰۸
شماره ۱۵

تاریخ و هویت